

Հիմնարար գիտական գրադարան
29, Մարտ, 2024 թ.

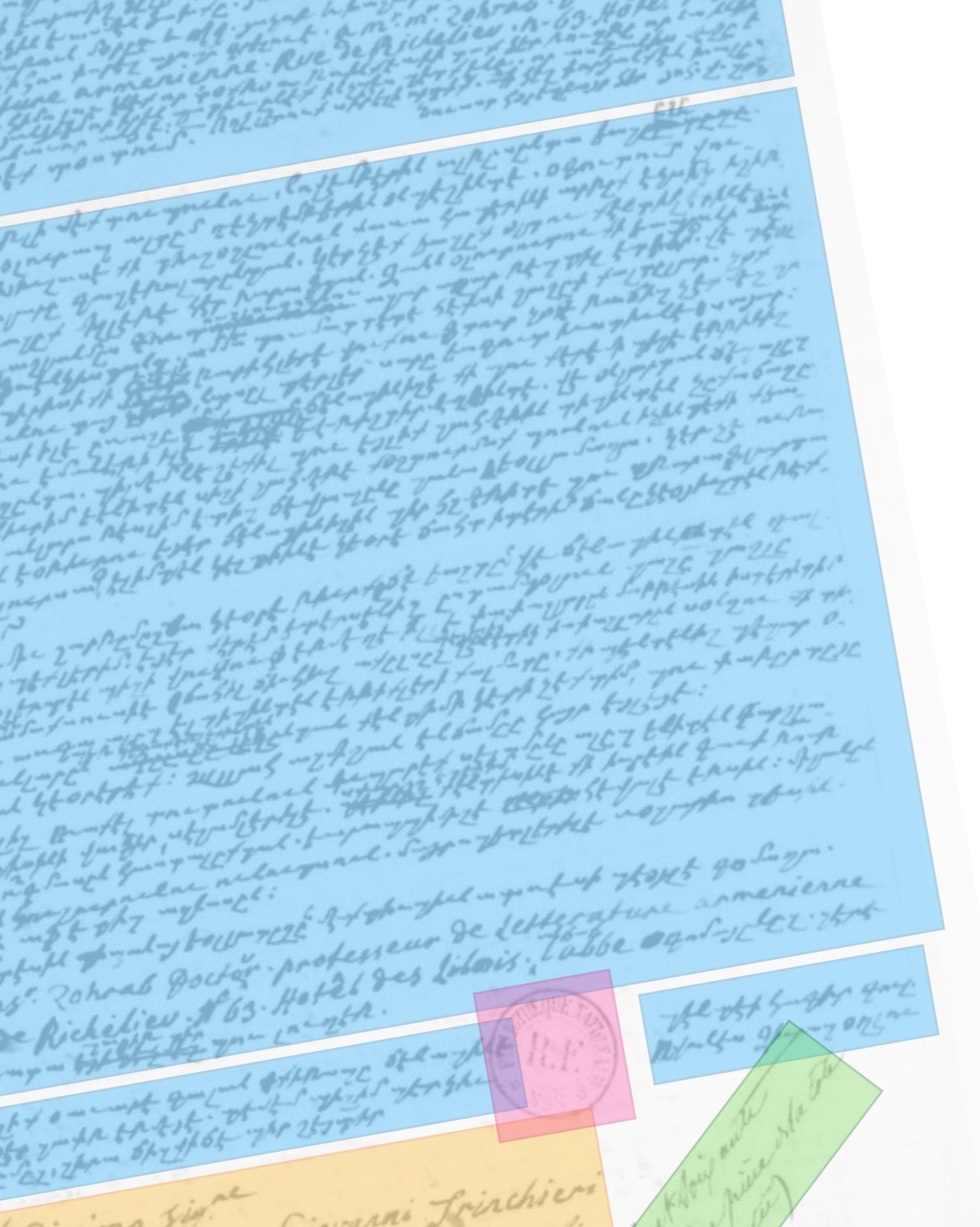
Գրադարաններ և արհեստական բանականություն (AI)

Օգտագործել AI-ն հայկական հավաքածուները զարգացնելու համար

Շահան Վիդալ-Գորեն
Calfa

CALFA

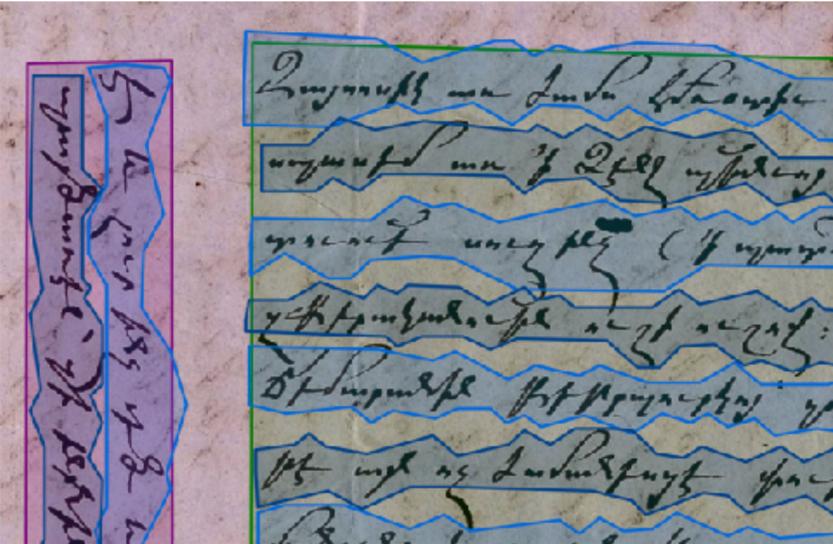

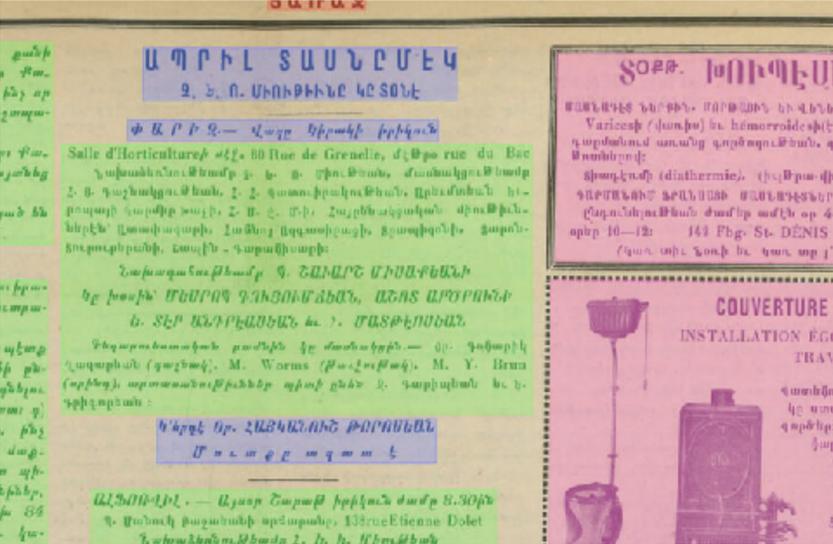
CALFA

OCR-ի (Optical Character Recognition) և արհեստական բանականության (AI) ճարտարագիտությունները արելելեան լեզուների եւ հայերէնի բնագիրներու ճանաչման համար

- ➔ Նուիրուած ժառանգութեան պահպահման և զարգացման:
- ➔ Գլխաւոր նպատակ՝ դիրացնել հանրութեան և գիտաշխատողներու համար փաստաթղթերի և գիտելիքների հասանելիութիւնը:
- ➔ Մասնակցել թուայնացման նախագծերին և տուեալների շտեմարանի ծարգացման:
- ➔ Շարունակական մշակում՝ արաբական և հայկական հին ձեռագիրների, հայկական ժամանակակից ձեռագիր փաստաթղթերի և թերթերի:

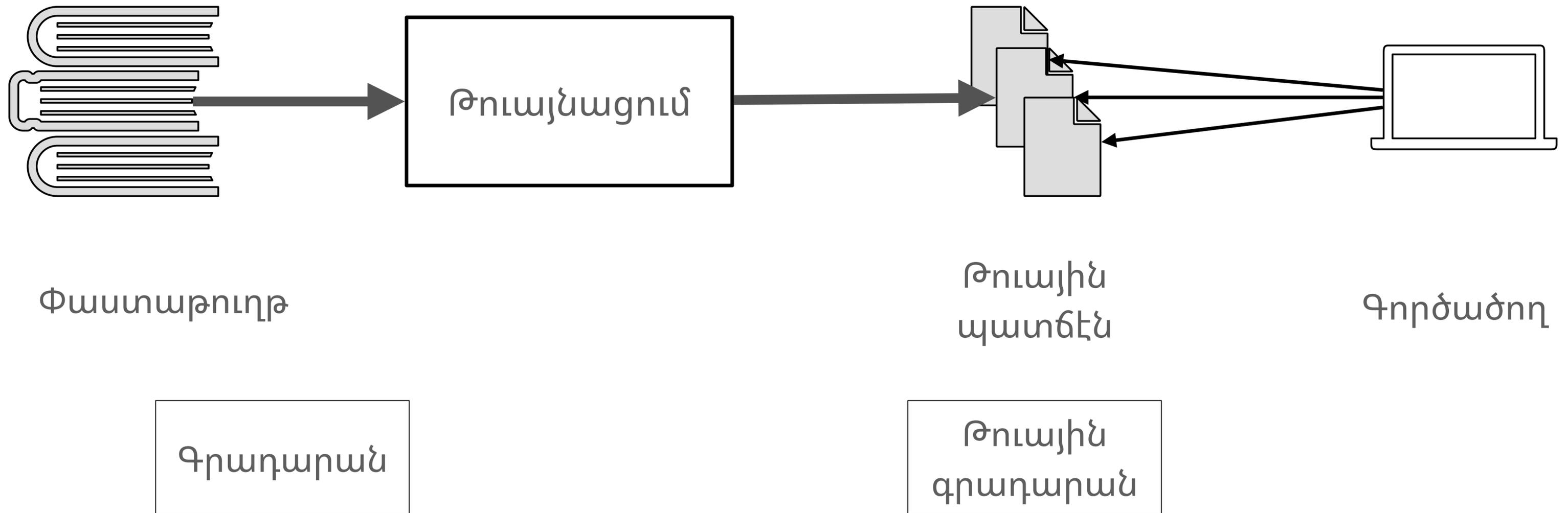

2022, Armenian, Mekhitarist Congregation

2021, Armenian, Fundamental Scientific Library

Թուայնացնել, որպեսզի հայկական ժառանգությունը պահպանել եւ զարգացնել

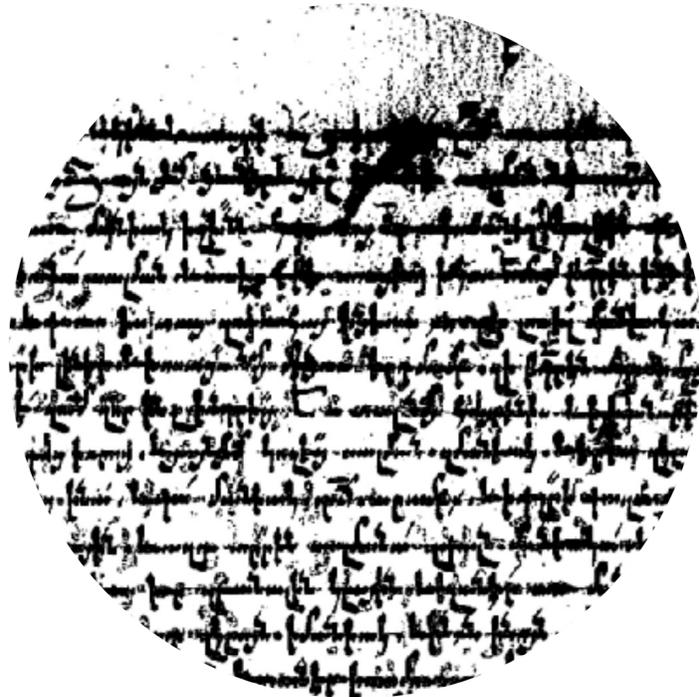
Օրինակի համար:

- Pan-Armenian Digital Library (FSL): <https://arar.sci.am/dlibra>

- Armenian newspapers (NLA): <http://tert.nla.am/>

- Armenian manuscripts, see the index of Digitized Armenian manuscripts (Calfa): <https://www.armenian-manuscripts-index.com/>

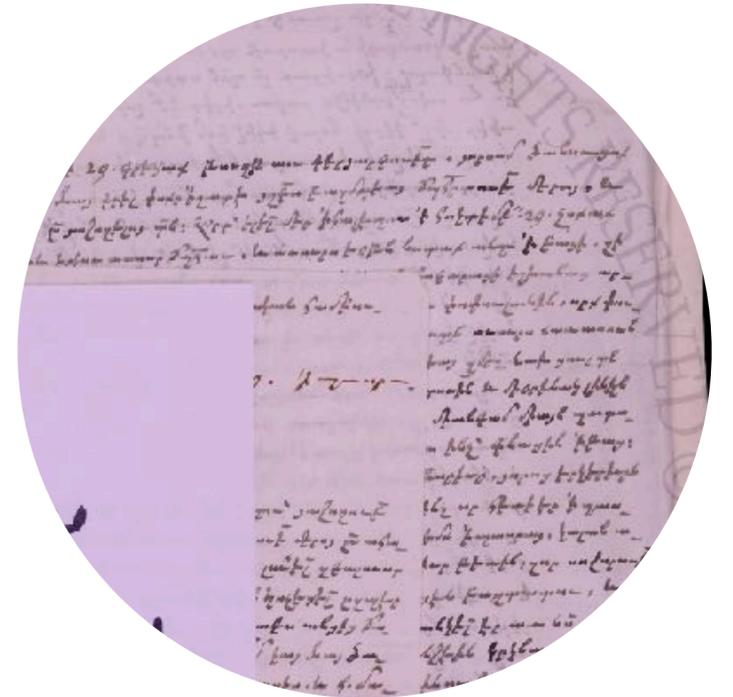
Թուայնացնել, որպէսզի հայկական ժառանգութիւնը պահպանել եւ զարգացնել

Ձեռագիր փաստաթղթերը պահպանել պատճէներ օգտագործելով

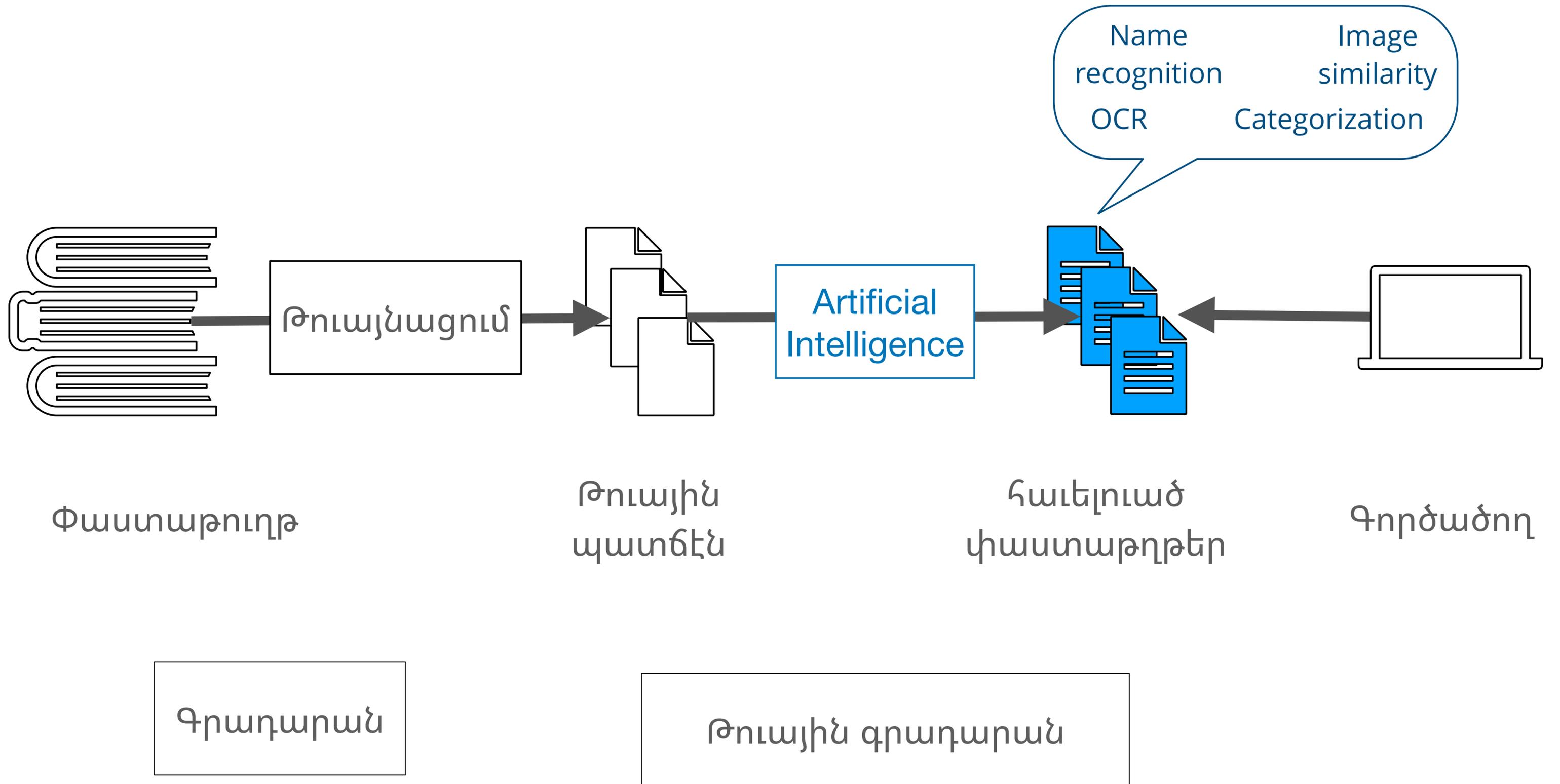
Ժառանգութիւնը մատչելի և տրամադրելի դարձնել կայքէջների միջոցով

Հայկական մշակույթը զարգացնել

Խնդիր՝ դիւրին չէ թուային պատկերի հետ աշխատել: Իսկ եթէ առարկան արուած է, լինի ձեռագիր կամ հին (գրաբար), կարդալը դժուար կարող է լինել (բացի եթէ ուսում ենք ստացել կարդալ իմանալու համար):

Արհեստական բանականության ոգտագործել տեղեկությունները գտնելու համար

Ներկայացման ժամանակ մտքին պահել՝

1

Արհեստական բանականություն = որոշմանը օգնելու գործիք

Արհեստական բանականությունը թուային հումանիտար գիտություններում միայն որոշում կայացնելու օգնութեան գործիք է, որն մեքենականացնում է որոշակի առաջադրանքներ, որոշակի ճշգրտութեամբ: **Երբեք կատարեալ չէ: Բայց արագ է:**

2

Հետազոտողներն ու գրադարանավարները AI-ի նոր մոդելների մշակման և սահմանման գործընթացի հիմքում են

Գրադարանավարները որոշում են, թե ինչպես ստեղծել և ինչպես օգտագործել AI-ն և ինչ կարիքների համար:

3

Ընդհանուր մոդել չկայ, միայն մասնագիտացուած մոդելներ կան (արեւելեան գրություններ)

Բայց շատ հեշտ է մոդելը մասնագիտացնել նոր առաջադրանքի, նոր ձեռագրի վրայ, և այլն:

OCR (Optical Character Recognition)

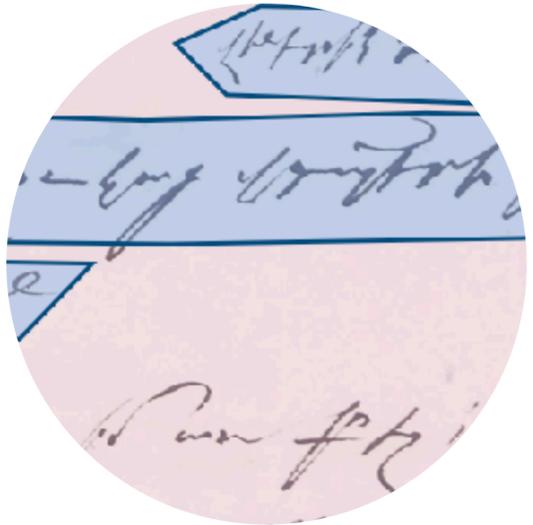

Գրանշանների օպտիկական ճանաչում

Գրանշանների ճանաչում՝ ինչո՞ւ:

Մատչելի լինել փաստաթղթերի հասանելիությունը

Փաստաթղթերից յատուկ տեղեկություններ քաղել եւ գիտությունը զարգացնել

Գիտութեան պահպանումը եւ բացայայտումը ապահովել

Տպագիր փաստաթղթեր - Գրանշանների օպտիկական ճանաչում (OCR)

Գրիգորիս Աղթամարցի, Տաղեր, p.109
(Wikisource)

Ծաղիկ եմ տընկեր այգոյս,
Կանաչ ու դեղին ծաղկոյս,
Դեռ չեմ զհոտն առներ ծաղկոյս,
Կասեն, թ' «Արե՛կ, ե՛լ այգոյս»:
Այս [իմ նորաշէն տներոյս]:

Abby FineReader PDF (15.0.3)

Ծաղիկ եմ տընկեր այգոյս,
Կանաչ ու դեղին ծաղկոյս,
Դեռ չեմ զհոտն առներ ծաղկոյս,
Կասեն, թ' «Արե՛կ, ե՛լ այգոյս»:
Այս [իմ նորաշէն տներոյս]^:

CER: 2.25%

Մի քանի կետադրական նշանների բաց թողում

Tesseract (4.0)

Ծաղիկ եմ տընկեր աղգոյս,
Կանաչ ու դեղին ծաղկոյս,
Դեռ չեմ զոտն առներ ծաղկոյս,
Կասեն, թ' «Արե՛կ, եղ ալգոյս»:
Այս [իմ նորաշէն տներոյս]:

CER: 6.70%

Տառատեսակի նուազ ճանաչում (յ > լ)

Calfa (03/2023)

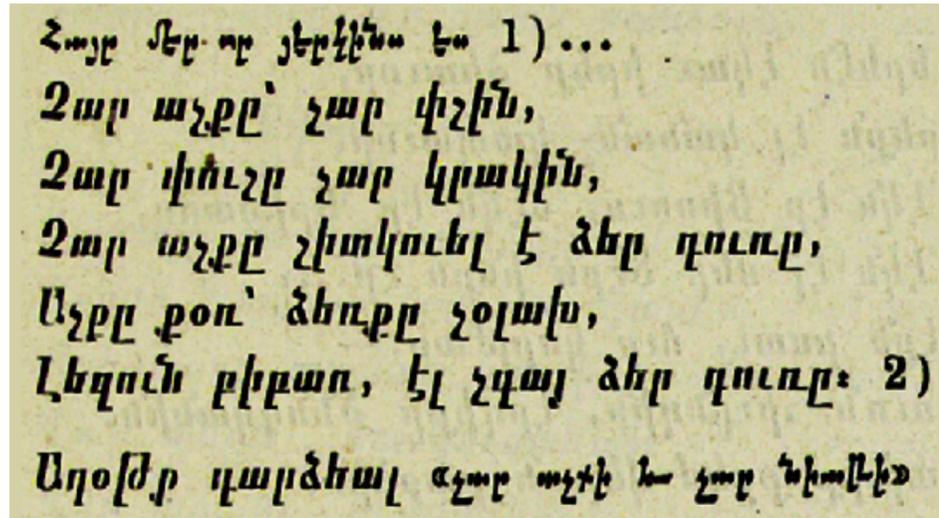
Ծաղիկ եմ տընկեր այգոյս,
Կանաչ ու դեղին ծաղկոյս,
Դեռ չեմ զհոտն առներ ծաղկոյս,
Կասեն, թ¹ «Արե՛կ, ե՛լ այգոյս»:
Այս [իմ նորաշէն տներոյս]]:

CER: 1.50%

Մի քանի կետադրական նշանների բաց թողում

Տպագիր փաստաթղթեր - Գրանշանների օպտիկական ճանաչում (OCR)

Էմիլյան ազգագրական
ժողովածու, 2, 1901, p. 183 (FSL of NAS RA)

Abbyy FineReader PDF (15.0.3)

Հէք «ջ [redacted] է* 1) ...
Չար աչքը չար փշին,
Չար փուշը չար կրակին,
Չար աչքը շիտկուել է ձեր դուռը»
Աչքը քօռ՝ ձեռքը չօլախ
Լեզուն բիրառ, էլ չգայ ձեր գուռը: 2)
Աղօթք դարձեալ [redacted] Ա

CER: 32.99%

- Անսովոր տառատեսակների և ոճերի թույլ ճանաչում

Tesseract (4.0)

Հայր մէր որ յերկինս է» 1)...
Չար աչքը՝ չար փշին,
Չար փուշը չար կրակին,
Չար աչքը շիտկուն է ձեր դուռը,
Աչքը քօռ՝ ձեռքը չօլախ,
Լեզուն բիրառ, էլ չգայ ձեր դուռը: 2)
Աղօթք դարձեալ «որ «չի է չոր Ֆիանի»

CER: 14.72%

- Շատ զգայուն աղմուկի նկատմամբ
- Անսովոր տառատեսակների կամ ոճերի բաց թողում

Calfa (03/2023)

Հայր մէր որ յերկինս է» 1)...
Չար աչքը՝ չար փշին,
Չար փուշը չար կրակին,
Չար աչքը շիտկուել է ձեր դուռը,
Աչքը քօռ՝ ձեռքը չօլախ,
Լեզուն բիրառ, էլ չգայ ձեր դուռը: 2)
Աղօթք դարձեալ «չոր աչքի և չար նիաթի»

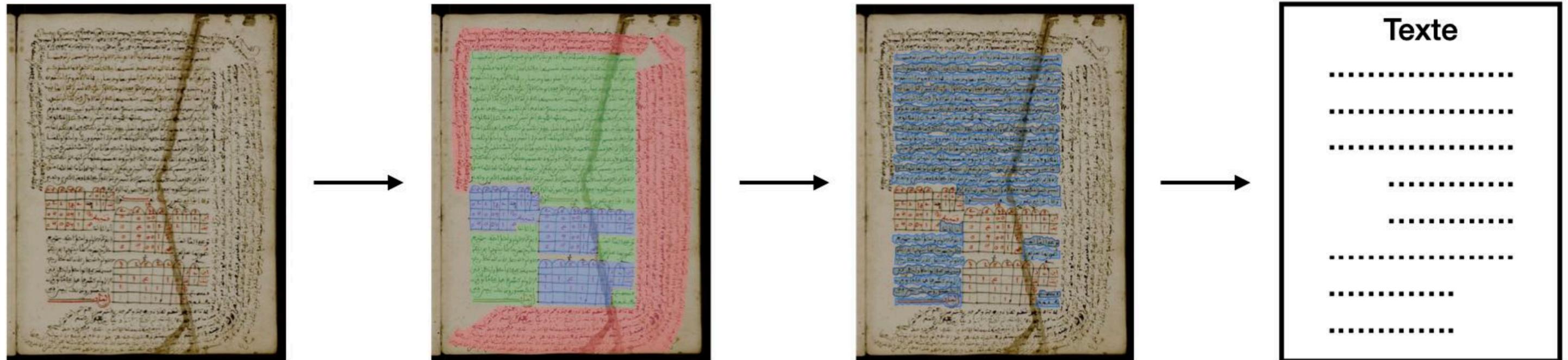
CER: 2.03%

Ձեռագիր փաստաթղթեր - Ձեռագիր տեքստի ճանաչում (HTR)

HTR. Ձեռագրերի և փաստաթղթերի ընկալման համար տեքստի ճանաչման համակարգ

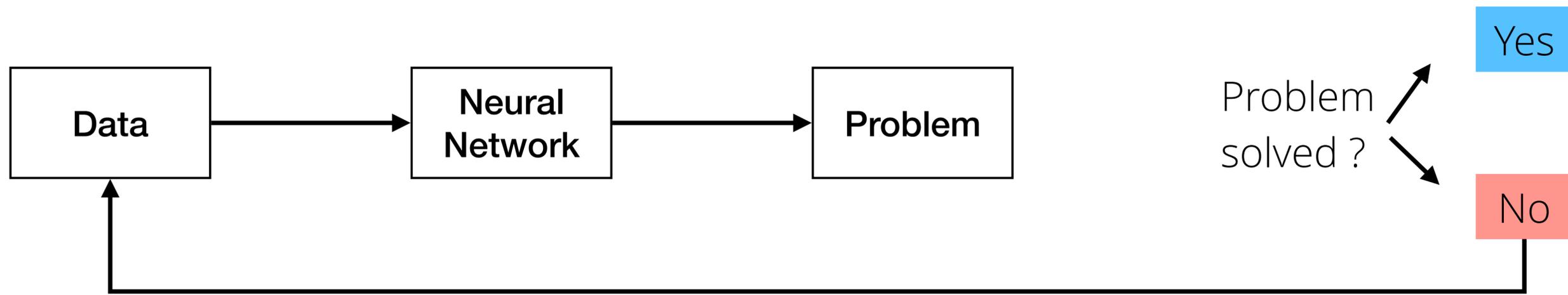
Ուսումնասիրության բաց դաշտ՝ արհեստական բանագիտության օգնությամբ (նեյրոնային ցանցեր) ժամանակակից համակարգեր, որոնք «հեշտությամբ» կարող են հասնել 5% CER-ի, յատկապես լատինատառ գրությունների համար

HTR-ն այժմ հասարակաց փուլ է ցանկացած թուային հումանիտար գիտությունների նախագծում լատինատառ գրությունների համար

Ձեռագիր փաստաթղթեր - Ձեռագիր տեքստի ճանաչում (HTR)

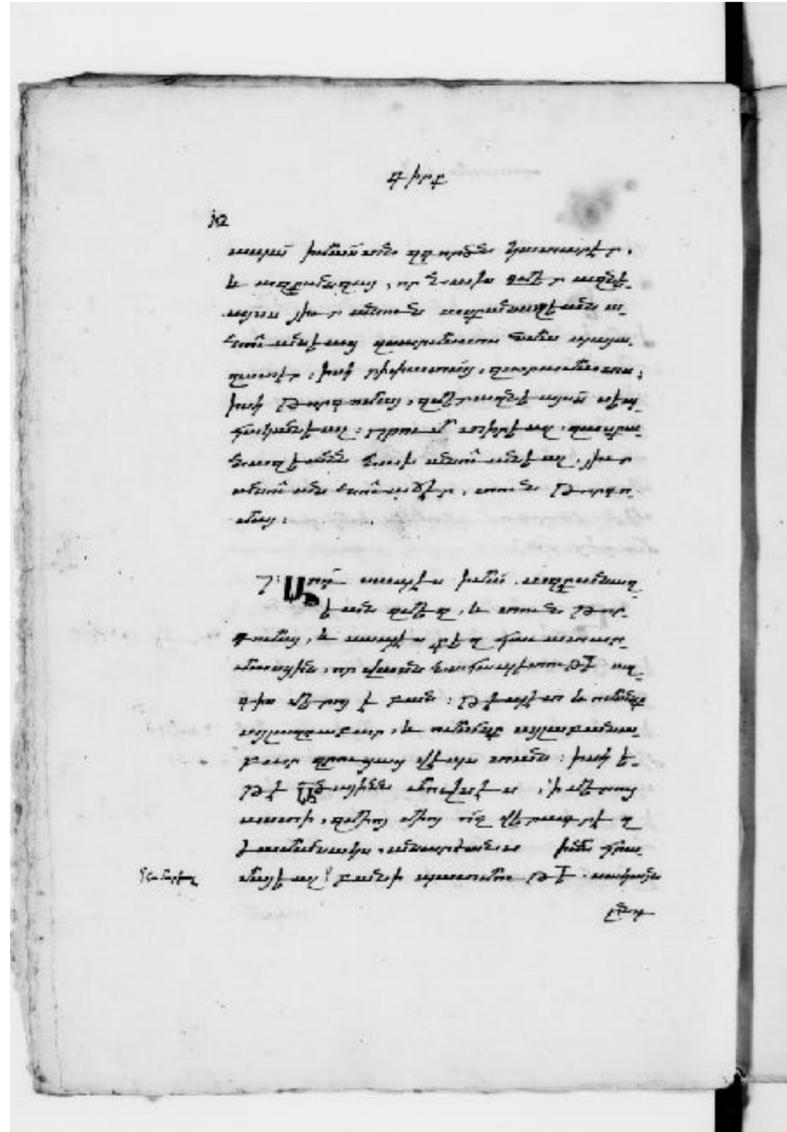
Արհեստական բանագիտությունը մշակել
օրինակի միջոցով

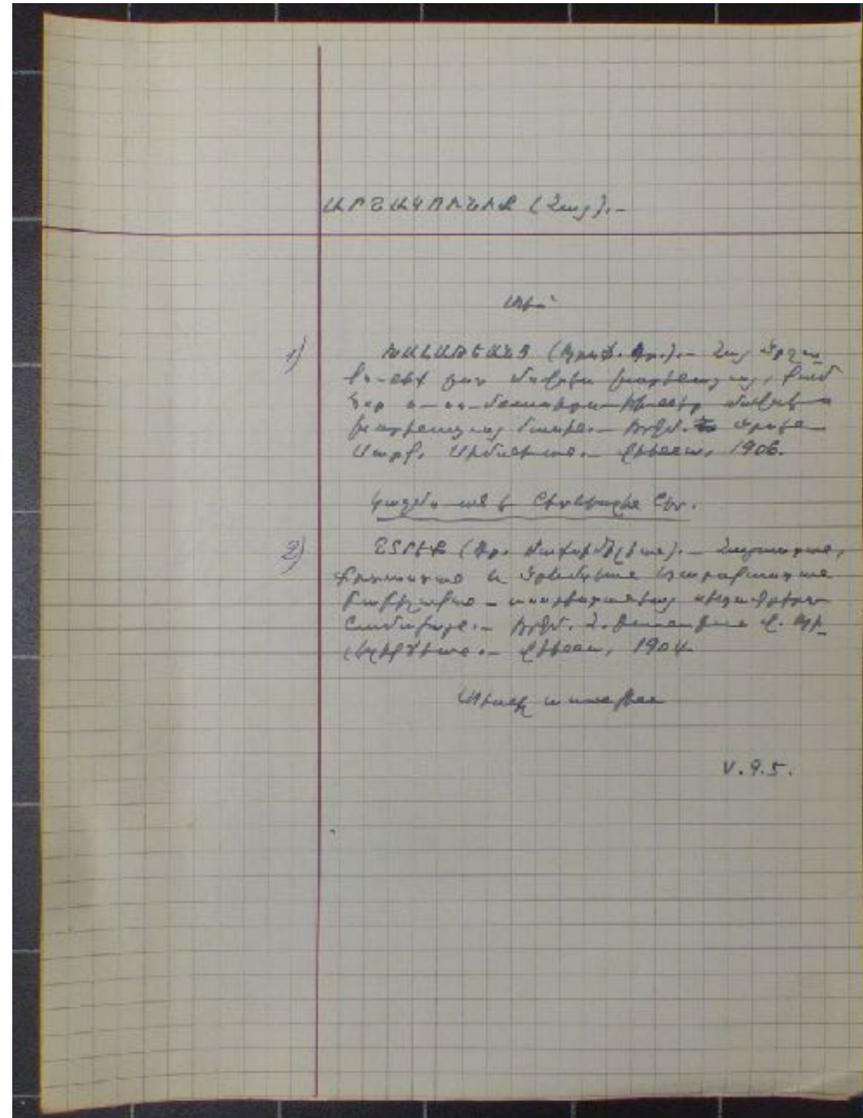
Ի՞նչ է պատահում, եթե իմ
փաստաթուղթը վնասուած է / ձեռագիրը
չափազանց յատուկ է / էջադրումը
չափազանց բարդ է / եթե կարելի չէ
ավելի շատ տուեալներ տրամադրել:

Ընդհանուր մօտեցումը
պատշաճ չէ:
Պահանջում է
մասնագիտացուած
մօտեցում:

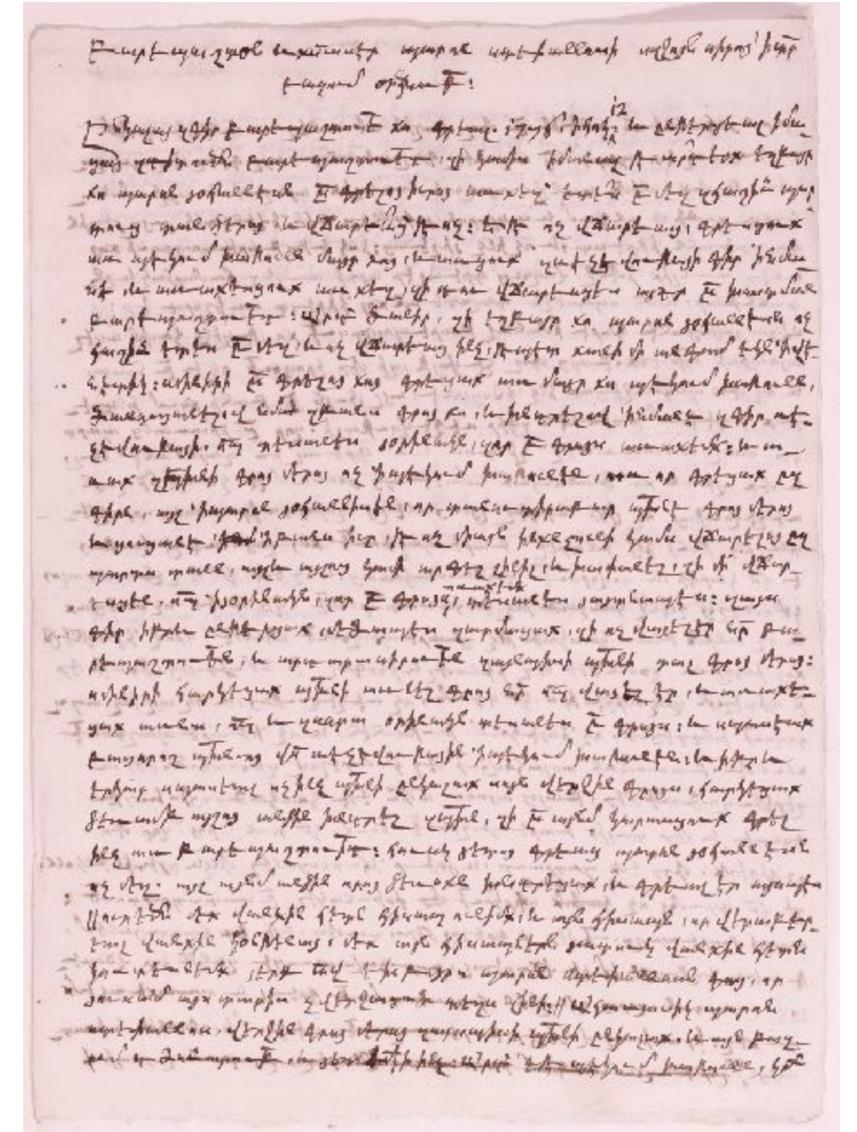
Մեր ծրագիրները (2023-2024)

6.000 էջ
Searchable on Gallica

60.000 էջ
Searchable on Intranet

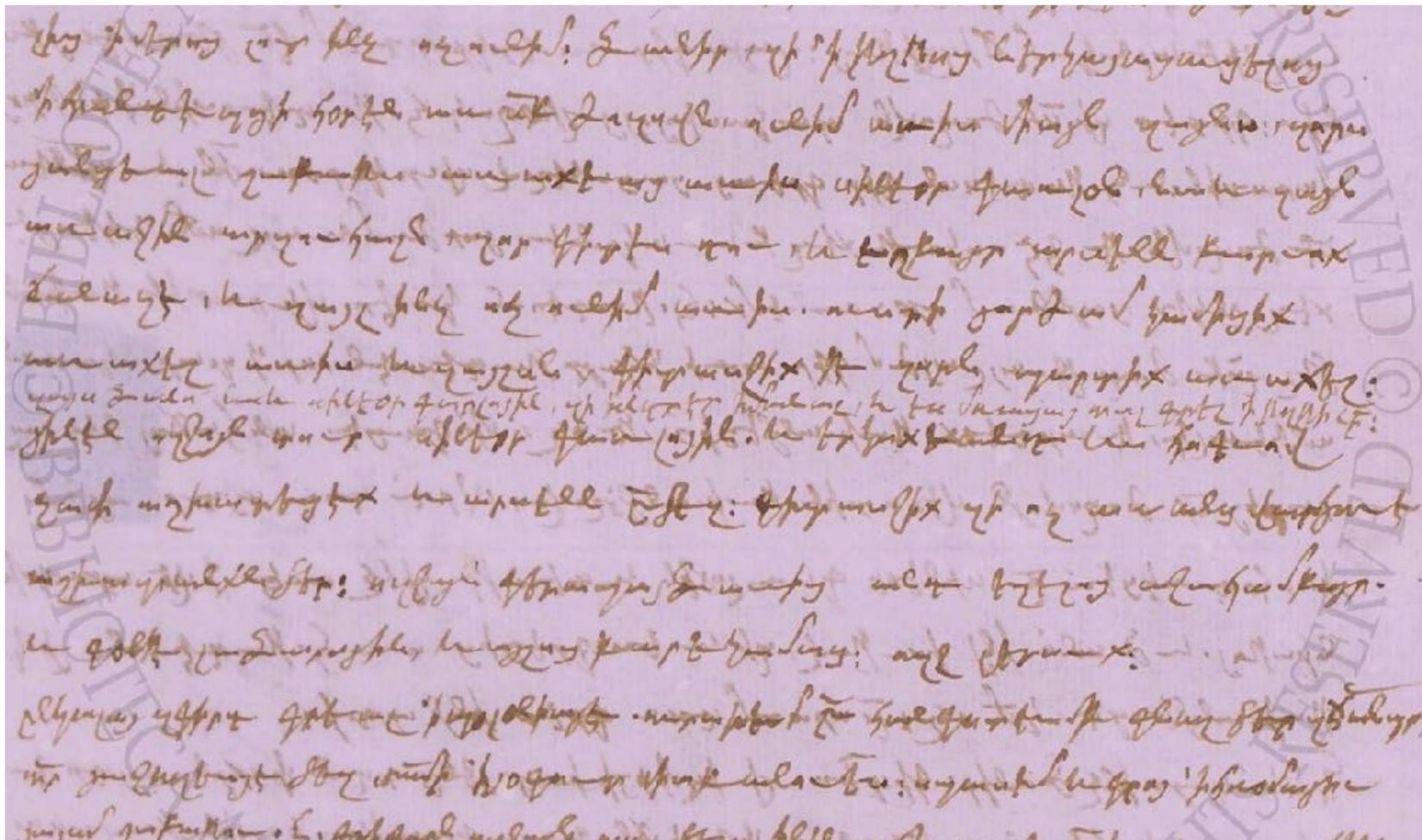

20.000 էջ
Soon available

Գրանշանների ճանաչում. օրինակներ

Մխիթարեան միաբանութեան ձեռագիր նամակների մշակումը Հ. Վահանի և Մխիթարեան միաբանութեան գործակցութեամբ:

Melkonian letter, 1759, Mekhitarist Congregation

լից ի մերոց լուր ինչ ոչ ունիմ: Ծանիր, զի ի թղթոց ներկայացուցելոց
հանցի հօրեն առ սբ ժողովն ունիմ առ իս միայն զայնս, զորս
յանցել շաբաթս առաքեաց առ իս սինետր Գառլոն, նաև զայն
առաջին արգուհլն, զոր գիտես դու, և եղբայր Արսենն բարուք
ճանաչե, և զայլ ինչ ոչ ունիմ առ իս, ուստի յորժամ կամիցիք
առաքել առ իս և զայլսն, գիտասցիք թե զորն պարտիք առաքեալ:
զայս ժամու նաև սինետր Գարլոյին, զի խնդրեր խնանալ, և ես մոռացայ
տալ գրել ի թղթի ի:

յինեն ողջոյն տուր սինետր Գառլոյին, և երկորքեանդ ևս հոգով
չափ աշխատեցէք և Արսենն ըստ ձեզ: Գիտասցիք զի ոչ առանց վարձու է
աշխատանքն ձեր: Ողջոյն գերապայծառից անդ եղելոց աջահամբայր,

Թանաքի
թափանցիկություն

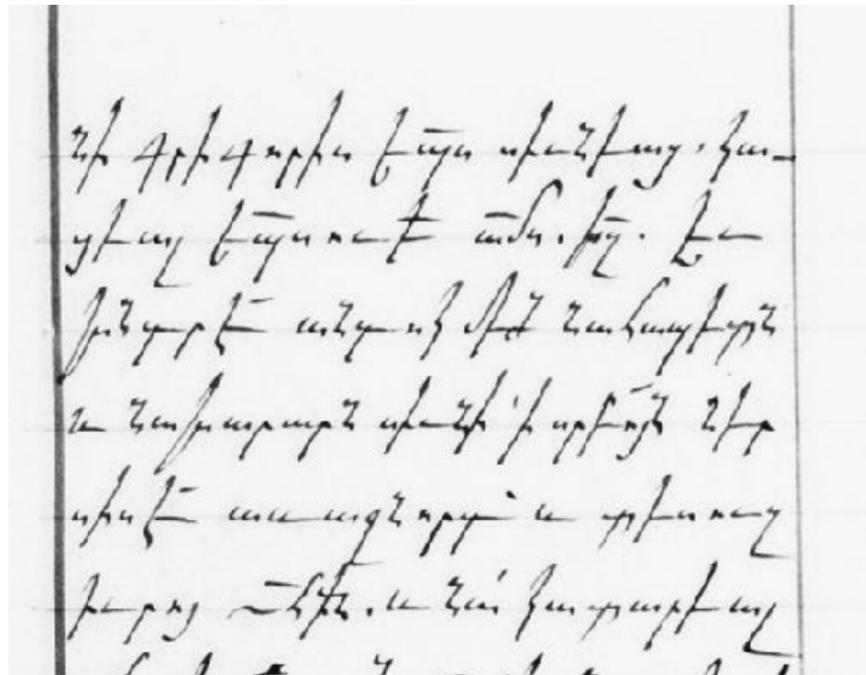
Հապալումները
կարդացուում են

96.1%

Խնդիրը լուծուած է

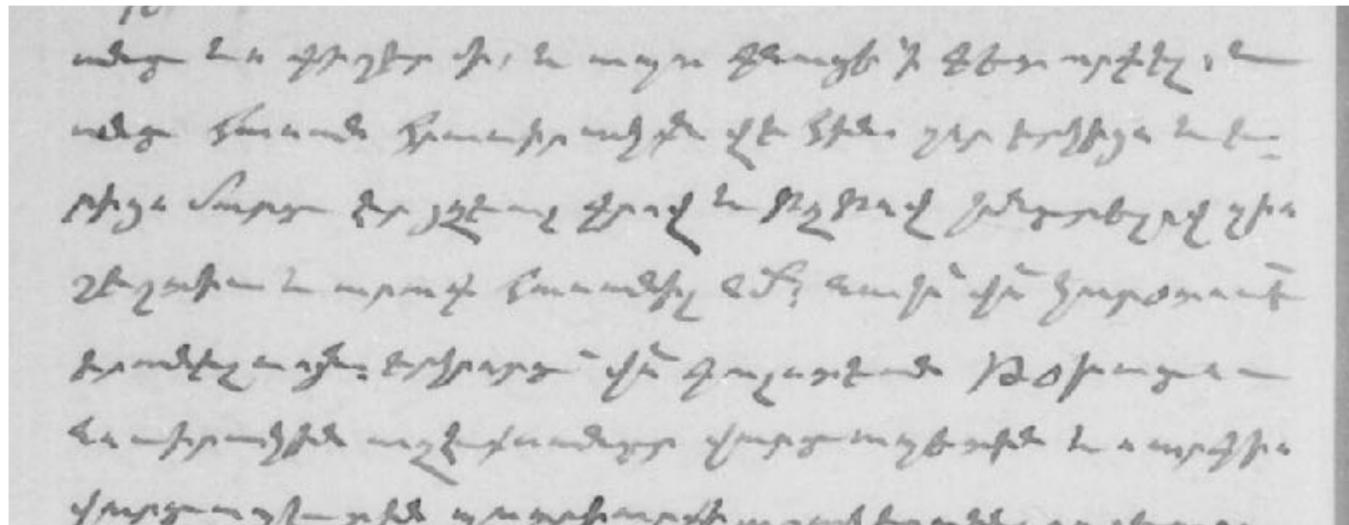
Գրանշանների ճանաչում. օրինակներ

Dulaurier նախագիծը Ֆրանսիայի Ազգային գրադարանի հետ

նի գրիգորիս եպ[իսկոպո]ս սինւեաց կա
ցեալ եպ[իսկոպո]սու[թ]ե[ան] ամ[են]ս իս[ն]գ. Եւ
խնդրէ անդոկ մեծ նահապետն
և նախարարն սինի ի սրբոյն ներ
սիսէ առաջնորդ և տեսուչ
իւրոյ [աշխար]հին, և նա կատարեալ

98.75%

անդ ևս գրչեր մի, և ապա գնացի ի գետարկել: և
անդ հասան հրաւիրակքն վեհին, զոր երկիցս և ե-
րիցս մարդ էր յղեալ գրով և թղթով խնդրելով զիս
շեշտիւ և արագ հասանիլ նմ: Նախ վ[ե]ր[ա]յ կարօտու[թ]ե[ան]
երանելոյ ներկրորդ՝ վ[ե]ր[ա]յ գալստեան Թօխադու
նուիրակին աղէքսանդր վարդապետին և սարգիս

Սկանաւորուած միկրոֆիլմեր

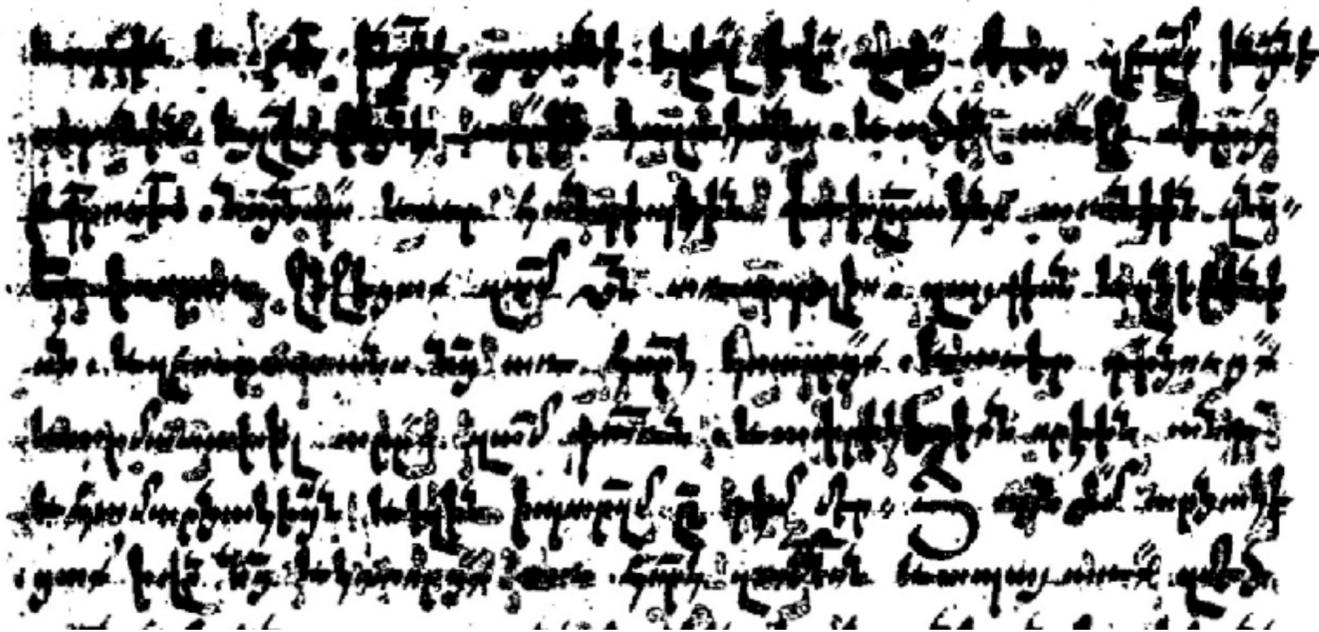
Հապաւումները կարդացուում են

96.12%

Խնդիրը լուծուած է

Գրանշանների ճանաչում. օրինակներ

Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի արուած հին ձեռագիրների (միկրոֆիլմերի) մշակում:

P191, Smbat Vardapet, French National Library

և որդիX և բժ. խնդնէ յաgտնի ելել ի վր զօջg մերոց զբզմս ի նցնէ սպանին: և յզվա ի նցնէ արրին կալկանg. և ածին առջի մերոյ թգրուեX նոյնպս և ուր հանդիպէին փախըXտկն առնէին զնս: Եւ իսպառ ջնջեցաք զամ ~ն տռապօլիս զայգիսն և զձիբէնի սն. և զբուրաստանս նց առ հարկ կոտորցք. և աւեր դիձուցք և արմատախիլ արրք զամ գւռն. և ափրիկեցիքն որ էին անդ և համարձակեցն և ելին ի պտրգմ ը դէմ մեր: Յայն ժմ արձակեցաք ի վր նց և կոտորցք XX հարկ զամնսն և ապայ առք զմեծ

Աղմուկը հաղթահարուած է

Հապաւումներ չկայ

95.1%

Խնդիրը լուծուած է

Ընդհանուր ընդդեմ սովորական OCR

Իմ փաստաթուղթը
պարզ է (կանոնաւոր
փաստաթղթեր,
հասարակ էջադրում -
layout)

Պատրաստ է OCR-ի
օգտագործման համար

Իմ փաստաթուղթը
բարդ է
(ձեռագիր, էջի
ձեւաւորում - layout,
թուայնացման որակ և
այլն)

Պահանջվում է յատուկ OCR-ի
մոդել

Տուեալ

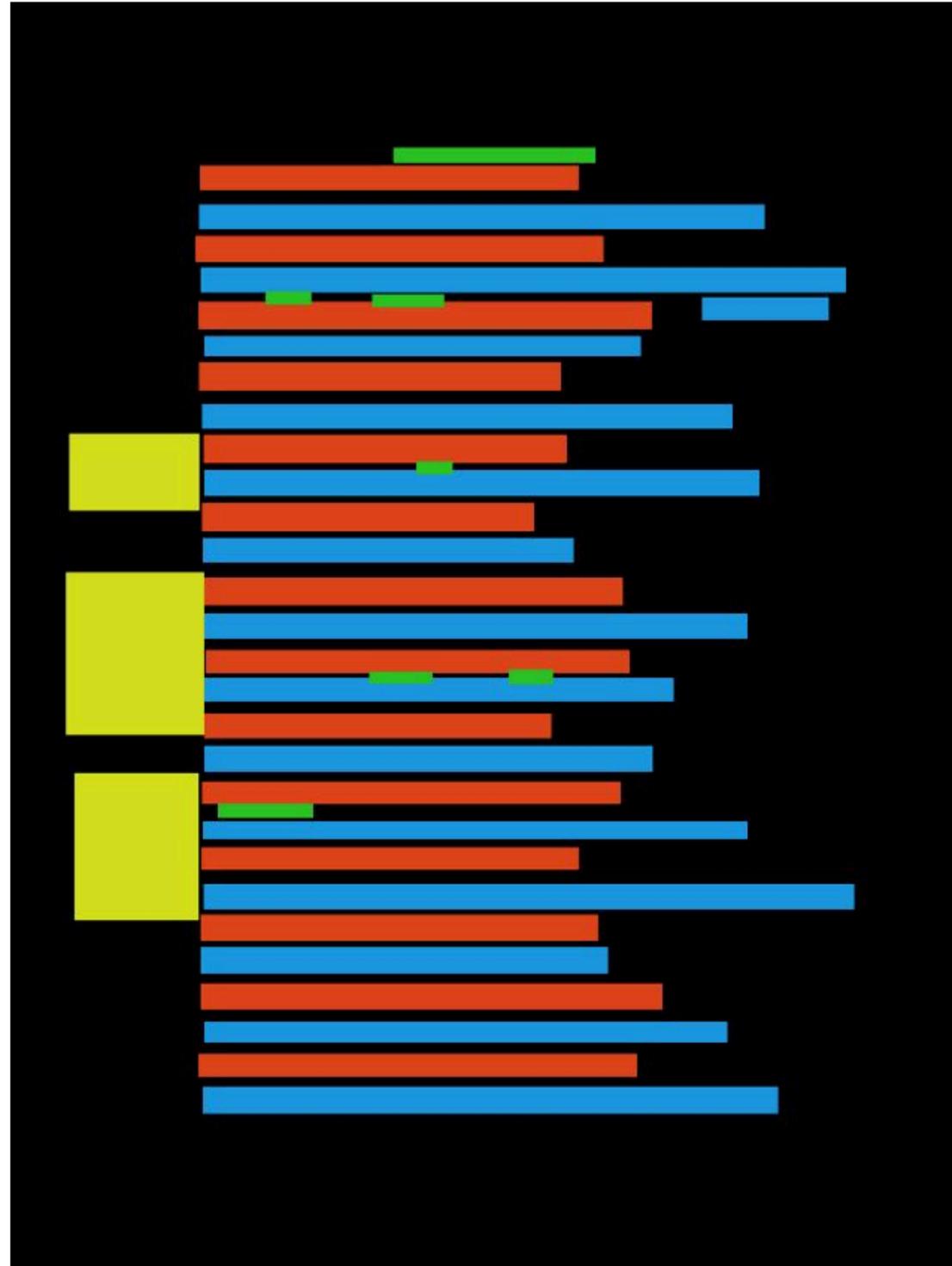
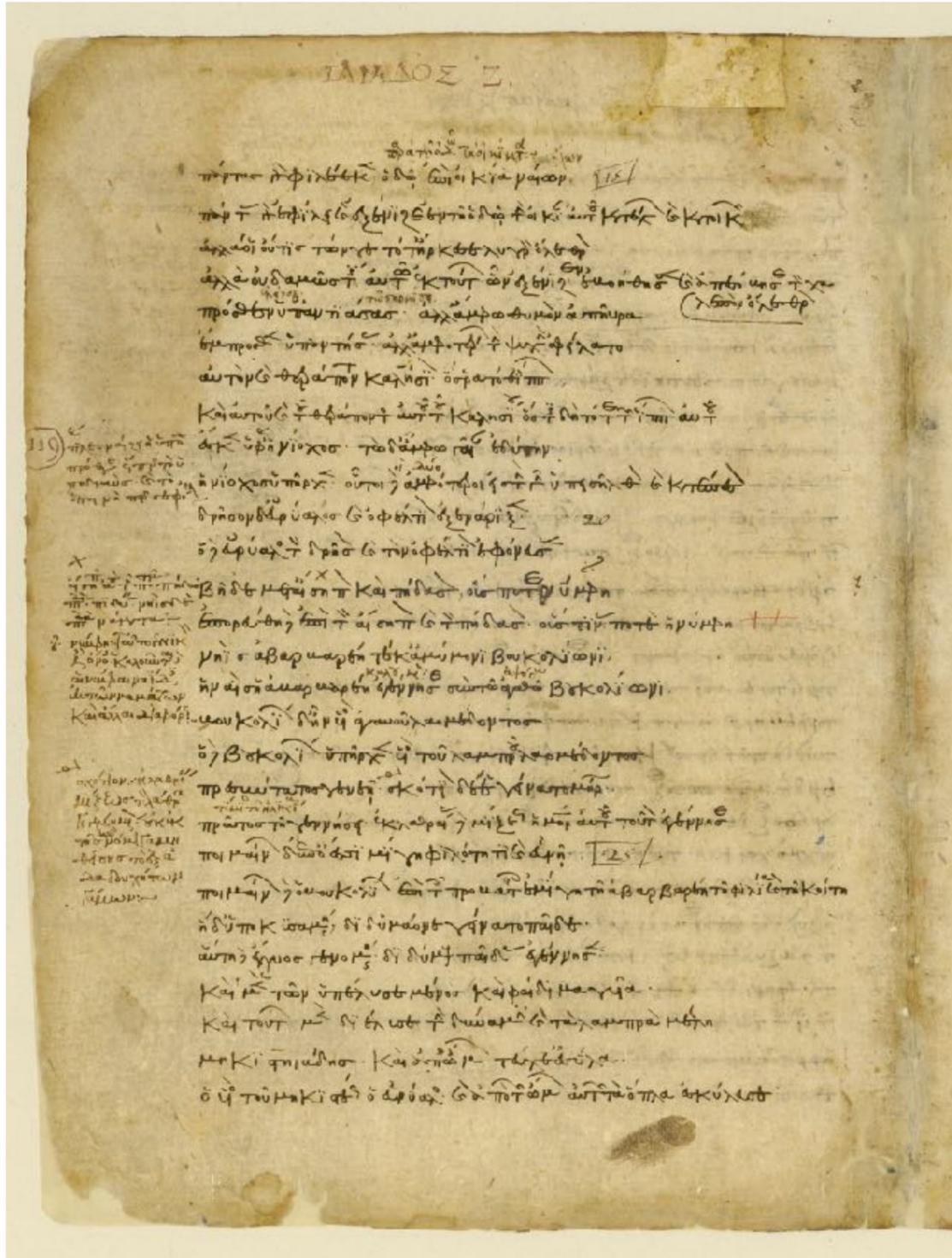
Վարժեցնել

- օգտագործողը
  - բաց աղբիւր
  - Քրաուդսորսինգ
  - e.g. Calfa
- e.g. Calfa

Արհեստական բանականութիւնը կարող է աշխատել միայն
այն դեպքում, եթէ մենք գիտենք, թե ինչին ենք ուզում հասնել:
Գրադարանավարը գտնուում է գործընթացի կենտրոնում,
քանի որ նա է որոշում կարիքը:

Φρασηαρωνների դերը - Էջի ձևաւորում (layout)

Ցանկացած նախագիծ, ներառեալ AI-ն և OCR-ը, սկսուում է կարիքների և խմբագրական ընտրութիւնների սահմանմամբ (մարդու որոշումն է)

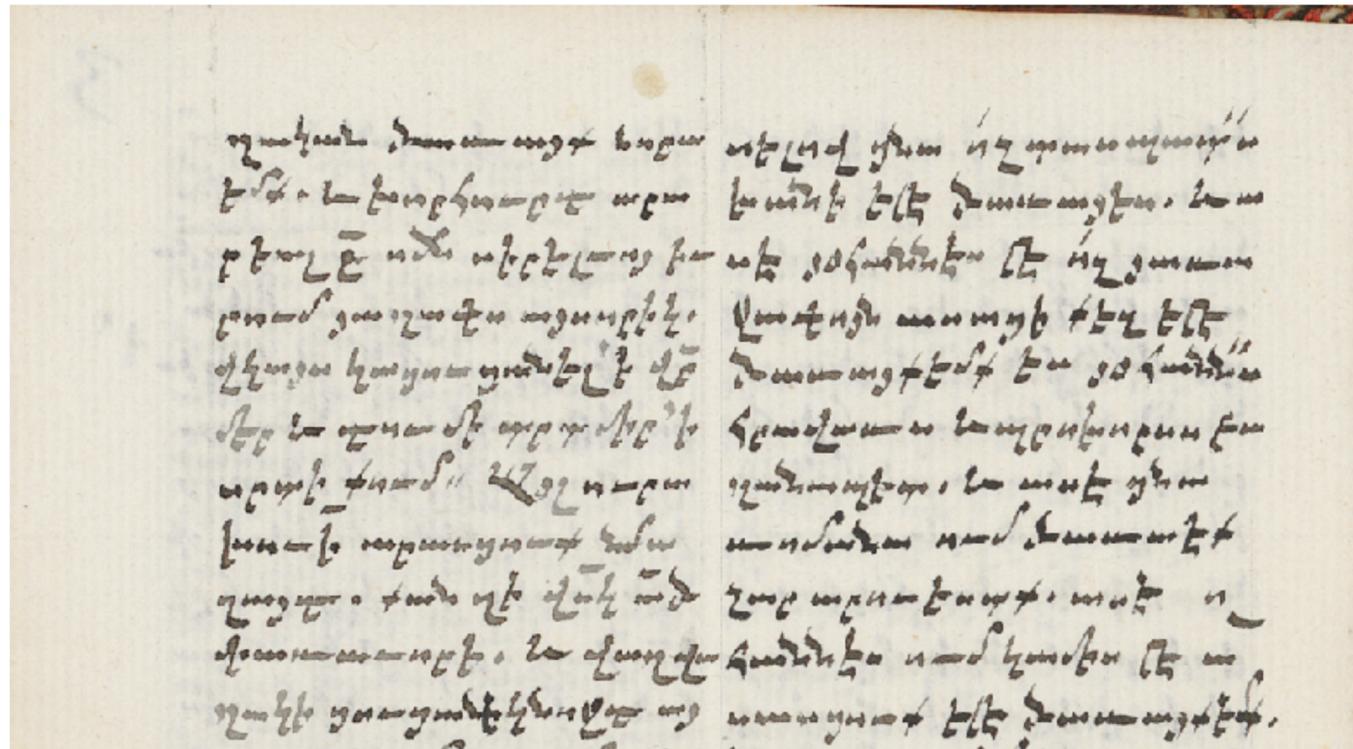

- gloss
- main text
- commentary
- interlinear text

<https://www2.unil.ch/iliade>

Գրադարանների դերը - Տեքստ (text)

Ցանկացած նախագիծ, ներառեալ AI-ն և OCR-ը, սկսում է կարիքների և խմբագրական ընտրությունների սահմանամբ (մարդու որոշումն է)

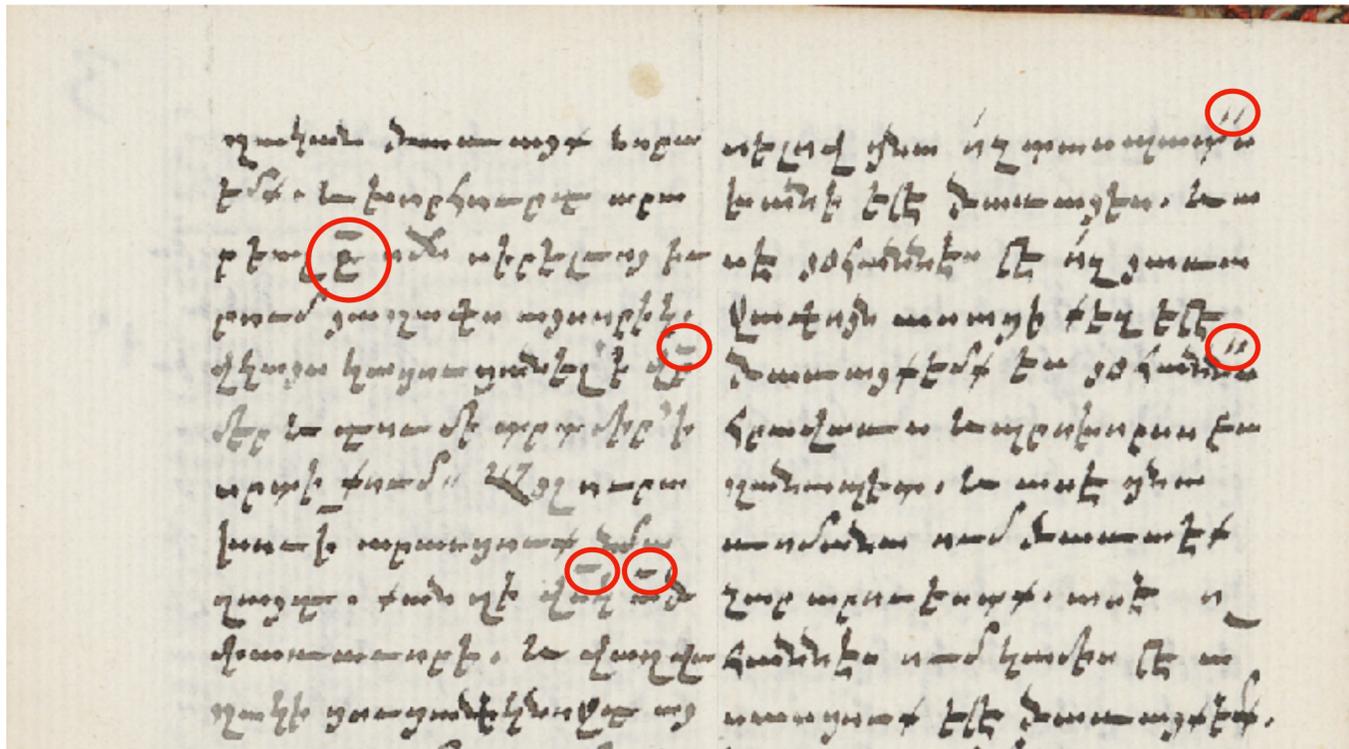
ms M5, f. 3b (Matenadaran, Erevan)

ղական ծառայքնորասելովցնառչտասպատս
եմք.ևխորհուրդարախանիեթեծառայես.ևա
րեալըոմնսիրելույիսէյօհաննէսթէոչյառա
րումյաղագսայսորիկ.ջագոյնասացիքեզեթ
վկայսկացուցանել'իվրծառայքեմքեսյօհաննս
մերևդումիտրտմիր'իհրավառսևպրոխորսսբա
սրտիքում..Այլուրաղանապետ.ևասէցնա
խուիարասցուքնմառոմանաումծառաէք
զայդ.քանզիվսկածչարարուեստք.ասէո
միառաւորի.ևվաղվահաննէսումկամիսթէա
ղակիցուցանէկնոջդայսասցուքեթծառայքեմք.

CER = 0%, բայց ինչ ասել էջի
ձեւաւորման (layout), հապաւումների,
տողադարձի և բառերի մասին:

Գրադարանների դերը - Տեքստ (text)

Ցանկացած նախագիծ, ներառեալ AI-ն և OCR-ը, սկսում է կարիքների և խմբագրական ընտրությունների սահմանամբ (մարդու որոշումն է)

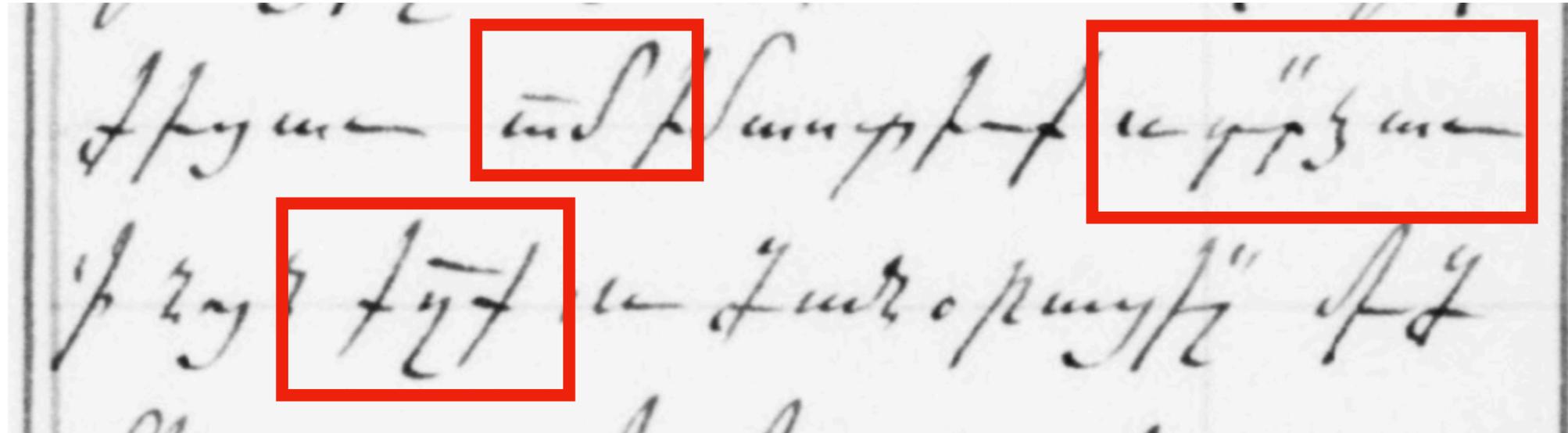
ms M5, f. 3b (Matenadaran, Erevan)

ղական ծառայքնորա
ենք.ևխորհուրդարա
րեալը[ստ]ոմնսիրելոյի
րումյաղագսայտրիկ.
վկայակացուցանել'իվ[ե]ր[այ]
մերևդումիտրտմիր'ի
սրտիքում..Այլուրա
խու[թ]ի[ւն]արասցուքնմա
զայդ.քանզիվ[ա]ս[ա]կա[ստուա]ծ
միառաւորի.ևվաղվա
ղակիցուցանէկնոջդայ

սելովցնառչտասպատ[ա]ս
խանիեթէծառայես.ևա
սէյօհաննէսթէոչյառա
ջագոյնասացիքեզեթ
ծառայքեմքեսյօհանն[է]ս
հրավառսևարոխորսսբա
ղանապետ.ևասէցնա
ռոմանաումծառաէք
չարարուեստք.ասէո
հաննէսումկամիսթէա
սասցուքեթէծառայքեմք.

Գրադարանների դերը - Տեքստ (text)

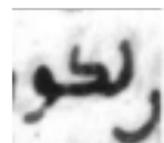
Ցանկացած նախագիծ, ներառեալ AI-ն և OCR-ը, սկսում է կարիքների և խմբագրական ընտրությունների սահմանամբ (մարդու որոշումն է)

- ▶ ամ [էնայն]
- ▶ դ [ա] ըձաւ
- ▶ ք [ա] ղ [ա] ք

▶ 1 տառադարձում = մի քանի տարբեր գրաֆիկական ձևեր

تكون ou يكون

▶ 1 գրաֆիկական ձև = մի քանի հնարաւոր տառադարձումներ

Արհեստական բանագիտություն և փասթաթղթեր

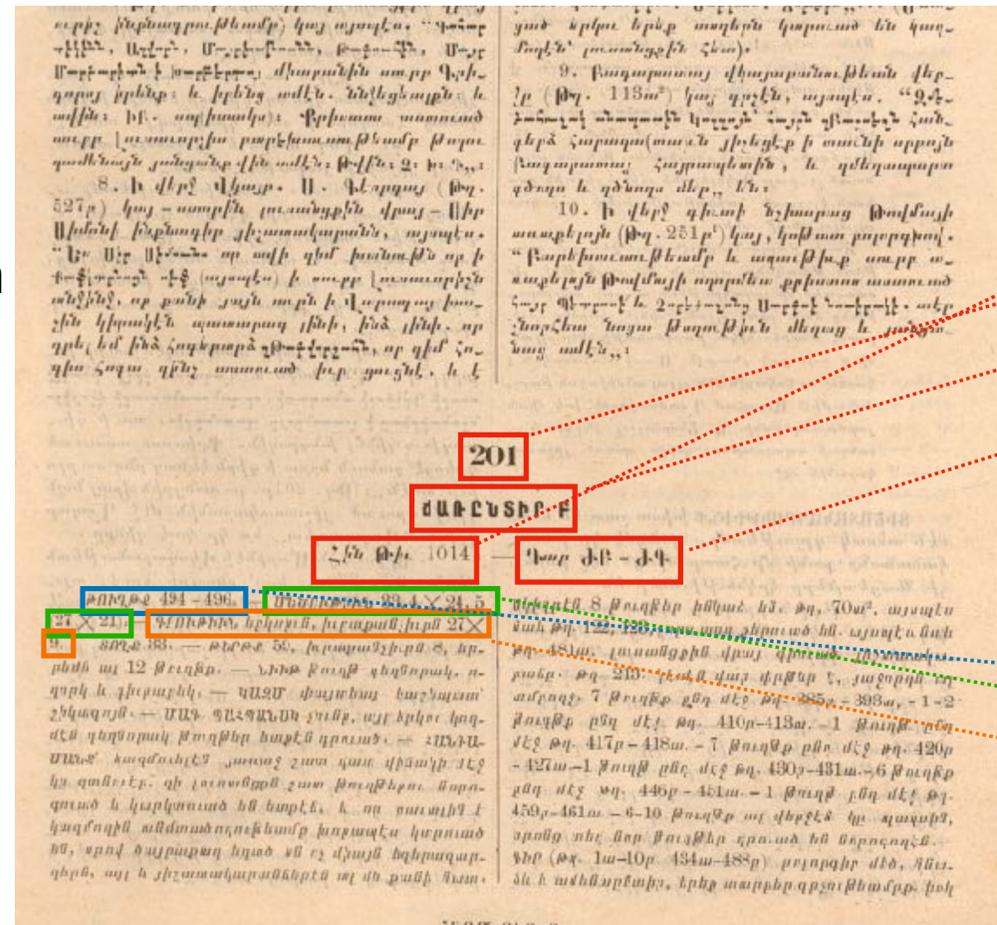

կատալոգներ • լուսանկարչական ֆոնդեր • գիտելիքների արդիւնահանում

Գրանշանների ճանաչումի հնարաւորութիւնները ընդլայնել

Սուրբ Ղազարի ձեռագիրների Քարտարան թուային տարբերակի ստեղծումը Միսիթարեան միաբանութեան համագործակցութեամբ:

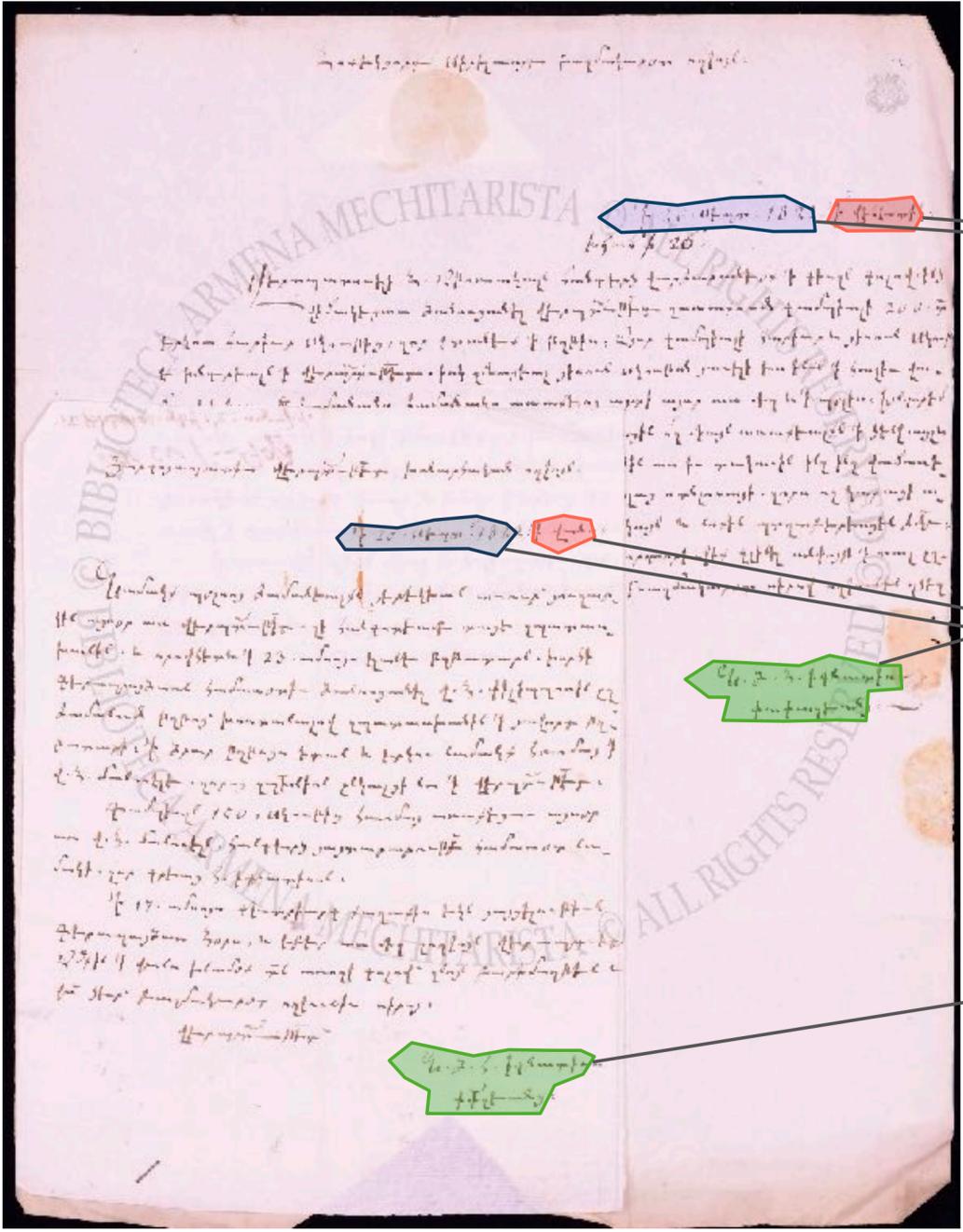
- ➔ Մասնագիտացուած Արհեստական բանականութիւն էջի ձեւաւորման, տառատեսակի և իմաստաբանութեան համար
- ➔ Միջին ճշգրտութիւնը՝ 99,5%
- ➔ Առցանց տուեալների շտեմարանի ինքնագործ լրացում

IDENTIFIANT	V1014
NUMÉRO	1814
NUMÉRO DE NOTICE	281
TITRE	ՃԱՌԸՆՏԻՐ Բ
DATE DE DÉBUT	XII
DATE DE FIN	XIII
DÉTAILS DE DATE	անյայտ, սակայն դատելով ներքին հանգամանքերէն հաւանօրէն գրուած առաջին կէսին, և կամ ժԳ. լոյին առաջին քառորդին. վասն զի վերջին սր յիշատակարաններն (տես Թղ. 123բ, 114բԵ). կը կրեն առաջինը՝ ՊԸԸ (14: -1377) թուականները, և որոնք համեմատութեամբ երկաթագրին՝ շատ նոյնն են:
LIEU DE COPIE	անյայտ, հաւանօրէն Ս. Աստուածածին կամ Ս. ԅովհաննէս վանքն, որ և կ'ընդգրկէ Ս. Մարտիրոսի վանքը:
RÉFÉRENCE	t. II, 1924, c. 35-66
GENRE	Մատենադարանի ձեռագիր
NOMBRE DE PAGES	494-496
DIMENSIONS	33,4X24,5 (27X21)
MISE EN PAGE	երկսիւն, իւրացանջիւրն 27X9
TYPE D'ÉCRITURE 1	Մատենադարանի ձեռագիր

Գրանշանների ճանաչումի հնարաւորութիւնները ընդլայնել

Ցուցակագրել Մխիթարեան միաբանութեան նամակագրութիւնները
Հ. Վահանի և Մխիթարեան միաբանութեան գործակցութեամբ:

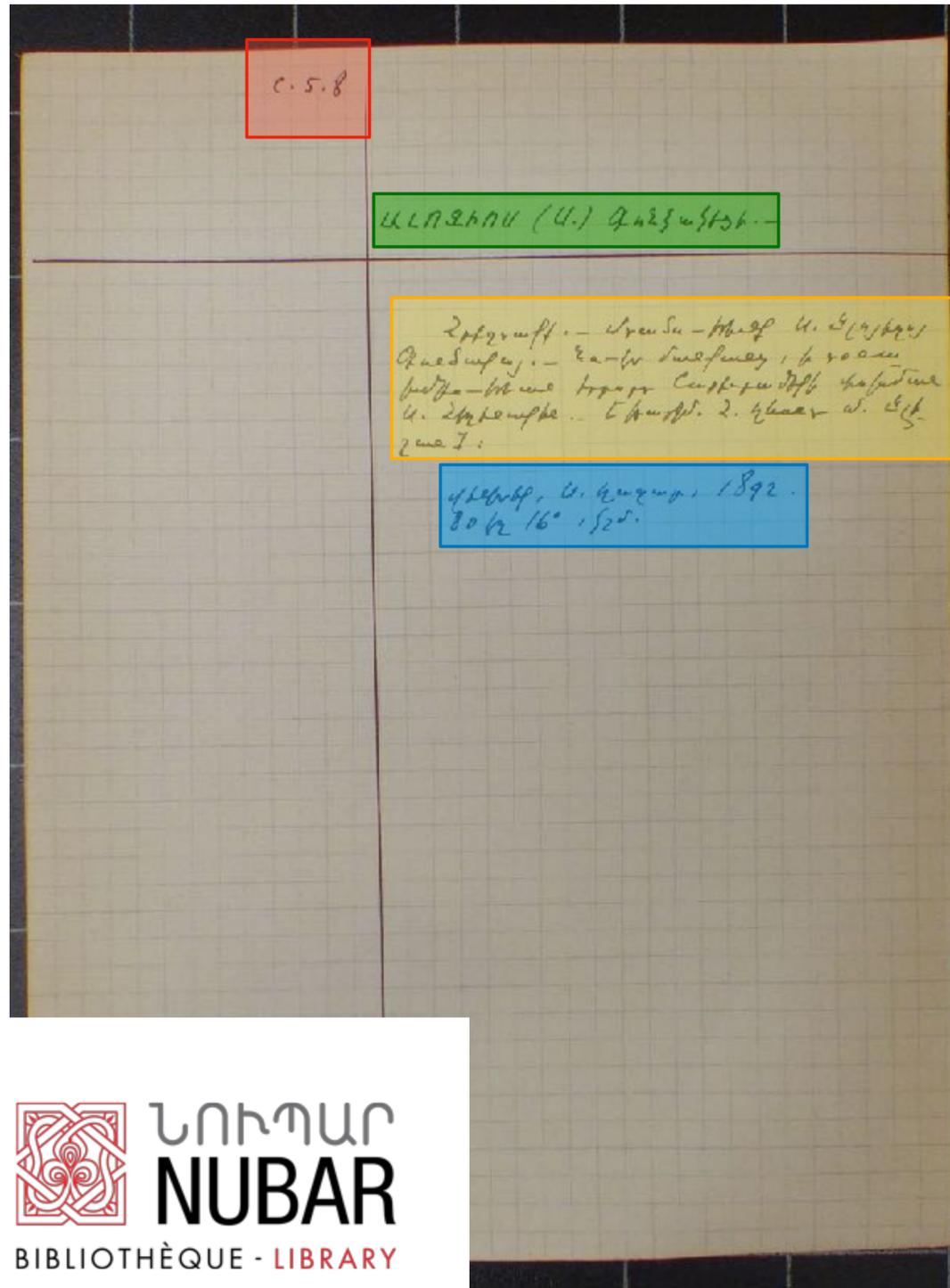
Թուական: 20 Սեպտեմբեր 1822
Վայր: Վենետիկ
Հեղինակ: Իգնատիոս Փափագեանց

Թուական: 20 Սեպտեմբեր 1822
Վայր: Վանս
Հեղինակ: Իգնատիոս Փափագեանց

Ongoing

Գրանշանների ճանաչումի հնարաւորութիւնները ընդլայնել

ՀԲԸՄ-ի նուբար գրադարանի (Փարիզ) մատենագիտական գրառումների վերածումը փնտրման համակարգի

OCR

Catalog number:	C.5.8
Author Name:	ԱՆՈՋԻՈՍ (Ս.) Գոնձակեցի
Content:	Հրեշտակք. Մտածութիւնք Ս. Ալոյեզոյ Գանձակայ. նուէր մանկանց, ի տօնա խմբութեան երրորդ հարիւրամեկի փոխման Ս. Հեղինակին. [թարգմ. Հ. Ղևոնդ Մ. Ալիշան]

Text Analysis

վենետիկ Ս. Ղազար 1892
80 էջ 16°, կզմ

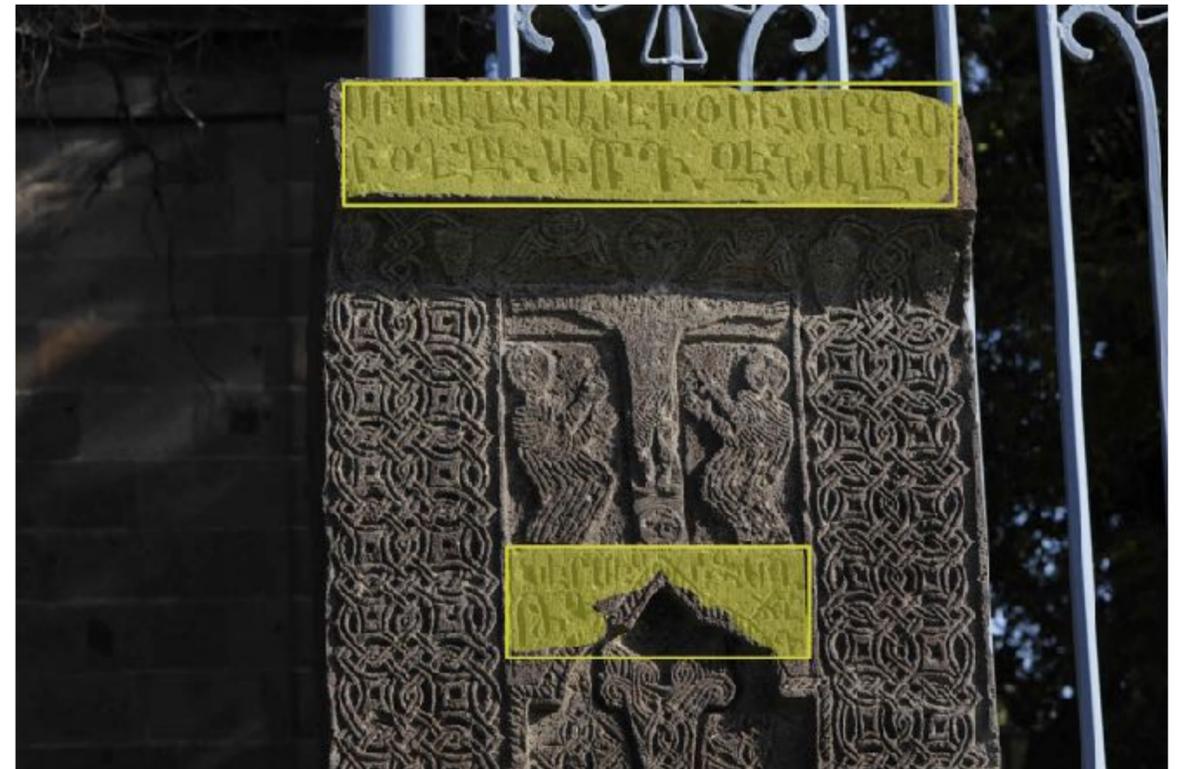

Latin catalog done in 2023, Armenian catalog < 1986 done Available in Nubar Library intranet

Գրանշանների ճանաչումի հնարաւորութիւնները ընդլայնել

Զարգացնել լուսանկարչական ֆոնդերի հասանելիութիւնը

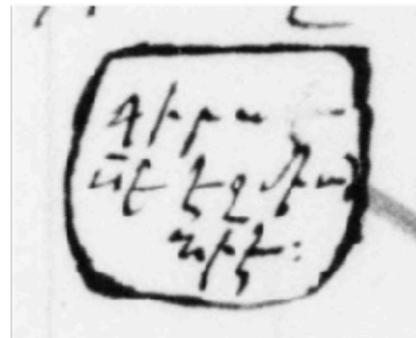
Ongoing

source image: Wikimedia Commons

Գրանշանների ճանաչումի հնարաւորութիւնները ընդլայնել

Առարկաների ճանաչում ձեռագիր արխիւներում (Dulaurier, BnF Datalab նախագիծ, 2023)

{ BnF

CALFA

To know more: calfa.fr/blog/39

Գրանշանների ճանաչումի հնարաւորութիւնները ընդլայնել

ԹՈՒՄՈ աշխատանոց (Մարտ 2024) - Երաժշտութիւն կարդալ և ծրագրաւորել AI-ի միջոցով

My TUMO webapp

Select Model

chahan_model.pt

select classes to predict

black x key x white x

tone x

Confidence Threshold

0.04

0.00 1.00

Choose a demo image

Image 1

Upload Image

Drag and drop file here

Limit 200MB per file • JPG, JPEG, PNG

Browse files

ՄԱՆՈՒՇԱԿԻ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻ (Դափի ոճով)

Յոթ պար SEVEN DANCES երկրորդ խմբագրութիւն Second Edition

MANUSHAKI VAGHARSHAPAT (In the style of dap)

(Թեքև և սահուն) Leggiero ♩. = 52 - 55

Unloaded Image

ՄԱՆՈՒՇԱԿԻ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻ (Դափի ոճով)

Յոթ պար SEVEN DANCES երկրորդ խմբագրութիւն Second Edition

MANUSHAKI VAGHARSHAPAT (In the style of dap)

(Թեքև և սահուն) Leggiero ♩. = 52 - 55

Detected Image

Հեռանկարներ

1

OCR / HTR-ի ճշգրտություն հայերենի համար > 95% մասնագիտացուած մօտեցումներով

2

AI-ն որպէս որոշումների աջակցման/օգնութեան գործիք օգտագործողների և գրադարանավարների համար

3

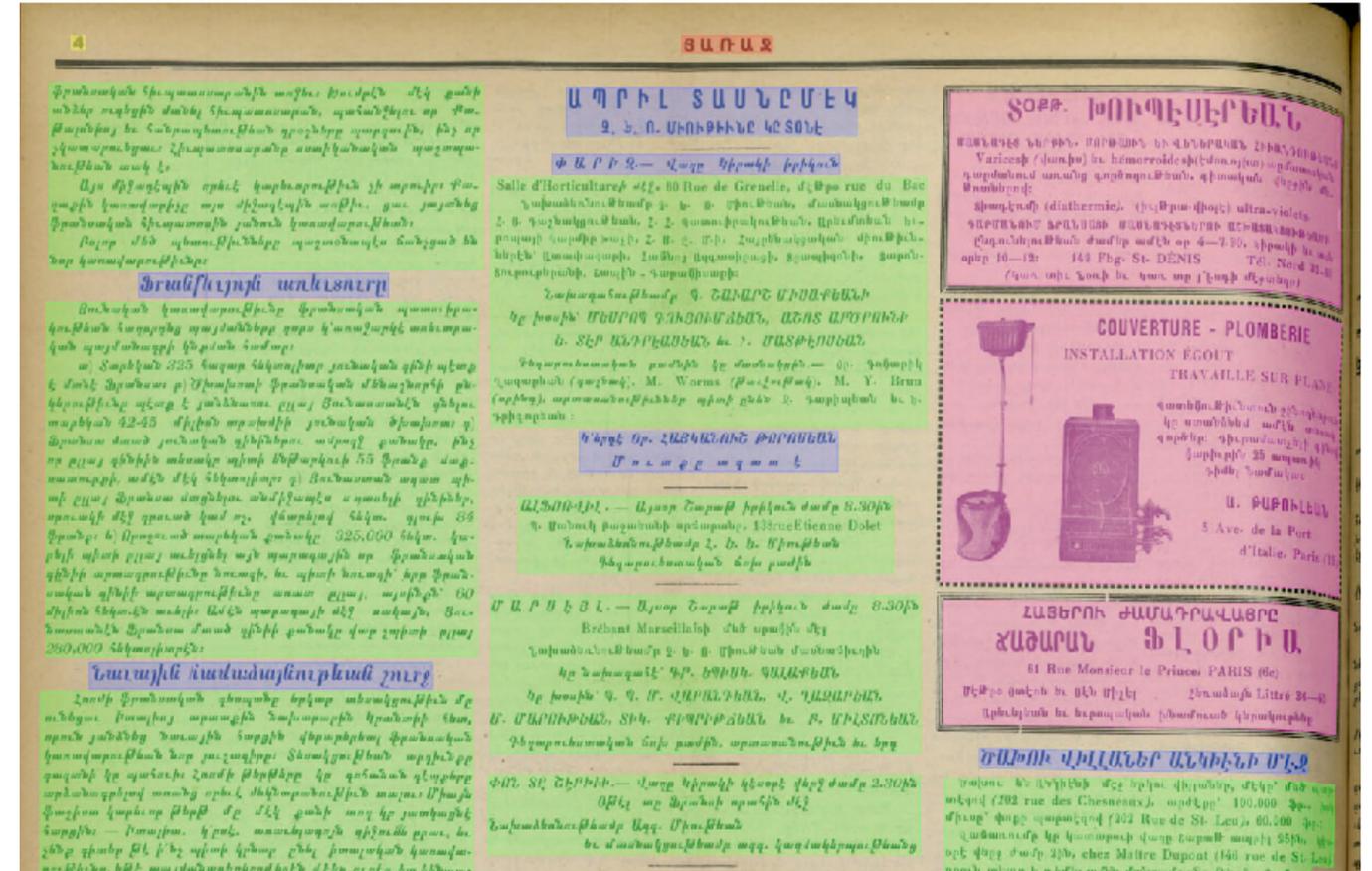
Հետազոտողներն ու գրադարանավարները AI-ի նոր մոդելների մշակման և սահմանման գործընթացի հիմքում են

4

Մասնագիտացուած մոդելներով տուեալների լայն հաւաքոյթի (datasets) մշակում, ճանապարհ բացելով տուեալների հետազոտման (Data Mining) համար

Նոր նախագիծ 2024 թ. - Հ. Սամուելյան արևելյան գրախանուր

Հայկական թերթերի թուայնացում և OCR (~ 15k էջ)

FONDATION
CALOUSTE
GULBENKIAN

CALFA

Շնորհակալութիւն

To know more about Calfa and our solutions : <https://calfa.fr>

Contact us : contact@calfa.fr